

PREKLADY

JEDNOTLIVINY A ICH ROLY (I)*

Pavel TICHÝ

1. ROLY

Jeden z najfundamentálnejších filozofických problémov možno formulovať celkom jednoducho nasledujúcim spôsobom.

Predpokladajme, že poviem:

(1) Moje hodinky boli vyrobené vo Švajčiarsku.

O čom vlastne hovorím? Akého druhu je entita, ktorá je predmetom vety (1)? Čo zastupuje jazykový výraz "moje hodinky"?

Na prvý pohľad vôbec nejde o problém. Zdá sa samozrejmé, že to, o čom hovorím, je konkrétny fyzikálny objekt, niečo, čoho sa môžem dotknúť, čo môžem pustiť na dlážku atď., a že o tomto objekte tvrdím práve to, že bol vyrobený vo Švajčiarsku.

Túto zdanlivo samozrejmu odpoveď možno však spochybnit' jednoduchou námietkou. Predstavte si, že osoba, pred ktorou vyslovím vetu (1), nevie, ktoré konkrétne hmotné teleso je mojimi hodinami. Sotva možno poprieť, že táto osoba môže napriek tomu dokonale rozumieť tomu, čo hovorím. Ak je však pravda, že predmetom vety (1) je hmotné teleso, musíme sa vyrovnat' s paradoxným záverom, že táto osoba dokonale rozumie tomu, čo hovorím, hoci nemá ani najmatnejšiu predstavu o predmete, o ktorom hovorím. Ak tvrdím práve to, že určité hmotné teleso bolo vyrobené vo Švajčiarsku, je zrejmé, že ten, kto nevie, ktoré teleso mám na mysli, sotva rozumie tomu, čo hovorím.

Iným spôsobom možno túto námietku vyjadriť takto: zdá sa samozrejmé, že to, čo nejaká veta hovorí - asertívna sila vety - nezávisí od skutočnosti, od toho, ako sa veci náhodou majú. Tak napr. asertívna sila vety "Sneh je biely" nezávisí od farby snehu. Keby všetok sneh zrazu ozelenel, veta "Sneh je biely" by stále tvrdila to isté ako predtým. Je jasné, že od farby snehu závisí to, či táto

veta je *pravdivá*, alebo *nepravdivá*, nie však to, čo táto veta tvrdí. Slovom, asertívny obsah vety nezávisí od toho, ako sa veci majú v skutočnosti.

Tento jednoduchý a zrejmy princíp by sa však porušil, keby bola pravda, že veta (1) hovorí práve o hmotnom telese, ktoré je náhodou mojimi hodinikami. Keď som si totiž hodinky kupoval, vybral som si celkom náhodou práve tento kus. Mohol som si vybrať aj iný. V tom prípade by mojimi hodinikami bol nejaký iný materiálny objekt. Takže keby veta (1) bola o konkrétnom materiálnom objekte, ktorý som si vybral, bolo by to tak iba vďaka náhodnému faktu. Keby to bolo inak, keby bol "postavenie" mojich hodiniek zaujal nejaký iný objekt, veta (1) by hovorila niečo úplne odlišné: pripisovala by vlastnosť byť vyrobený vo Švajčiarsku úplne inému hmotnému telesu. Teda predpoklad, že veta (1) je o nejakom hmotnom telese, vedie k neprijateľnému záveru, že empirické skúmanie potrebujeme nielen na to, aby sme určili, či veta, akou je (1), je pravdivá, ale predovšetkým na to, aby sme určili, čo *hovorí*.

Možno však akceptovať názor, že veta (1) pripisuje vlastnosť nejakému hmotnému telesu? Sú *moje hodinky* naozaj hmotným telesom?

Prv než odpoviem na túto otázku, uvediem niekoľko samozrejmych tvrdení o hmotných telesách.

Jedným z nich je toto: jedno hmotné teleso sa nikdy nemôže stať iným hmotným telesom. Predstavme si, že máme dve hmotné telesá *A* a *B* a povedzme, že prvé je hodinikami a druhé kľúčom. Zrejme neexistuje nijaký spôsob, ako by sa z *B* mohlo stať *A*. Problém nie je v tom, že kľúč by sa nemohol stať *nejakými* hodinikami. Teleso *B*, ktoré je teraz kľúčom, by sme mohli roztaviť a zo získaného materiálu vyrobiť hodinky. V takom prípade by sa hmotné teleso *B*, ktoré je teraz náhodou kľúčom, stalo hodinikami. Ale tento objekt, t.j. kľúč prerobený na hodinky, by nebol tým istým objektom ako *A*: bol by hodinikami, ale hodinikami, ktoré sú numericke odlišné od *A*. Namiesto jedných hodiniek a jedného kľúča by sme mali dvoje hodiniek. Fyzikálne objekty môžu meniť svoje vlastnosti, ale nemôžu si vymeniť svoju identitu. Tieto objekty akoby sa uzatvárali do seba.

Vráťme sa teraz späť k *mojim hodinikám*. Predstavte si, že zajtra hodinky stratím a kúpim si nové. Teda fyzikálny objekt, ktorý teraz nie je mojimi hodinikami, *stane sa mojimi hodinikami* zajtra. To však znamená, že moje hodinky sa neuzatvárajú do seba ako fyzikálne objekty. *Moje hodinky* môžu byť *jedným* kusom hmoty teraz a celkom *odlišným* kusom hmoty zajtra. Táto promiskuita je, ako sme práve videli, skutočnej povahy fyzikálnych objektov cudzia. Ukazuje sa teda, že moje hodinky predsa len nemôžu byť fyzikálnym objektom.

Ďalšou zvláštnosťou hmotných telies je istý rigidný konzervativizmus. Predstavte si, že nejaké hmotné teleso pustím na dlážku. Odteraz bude o tomto

telese vždy platiť, že bolo pustené na dlážku. Táto udalosť sa nedá nijako vymazať z jeho životopisu: oteraz bude mať toto teleso vždy vlastnosť, ktorá spočíva v tom, že bolo pustené na dlážku.

Ale konzervativizmus tohto druhu je úplne cudzí *mojim hodinkám*. Ak ich teraz pustím na dlážku, rozbijú sa a budúci týždeň si kúpim iné, tak budúci týždeň už *nebude o mojich hodinách* platiť, že som ich pustil na dlážku. Ako potom môžu byť *moje hodinky* materiálnym objektom?

Podobne možno uvažovať o ľuďoch. Jedna osoba sa nemôže stať inou osobou. Napríklad H. Ross Perot sa nemôže stať B. Clintonom.¹ Môže sa však stať, aj keď je to nepravdepodobné, *prezidentom Spojených štátov amerických*. *Prezident Spojených štátov amerických* je niečo, čím H. Ross Perot nie je, ale čím sa môže stať v budúcnosti. Lenže potom *prezident Spojených štátov amerických* nemôže byť osobou, lebo nikto sa nemôže stať osobou odlišnou od tej, ktorou bol pôvodne.

Ale tu sotva ide o nejaký problém. Je samozrejme, že *prezident Spojených štátov amerických* nie je osoba: je to *úrad*.² Jedna osoba môže vykonávať tento úrad teraz a iná osoba budúci rok, ale nijaká osoba nemôže byť nikdy *identická* s týmto úradom. Hovoríme síce, že pán B. Clinton je *prezident Spojených štátov amerických*, no tým nemáme na mysli, že on a tento úrad sú jednou a tou istou vecou, ale skôr to, že B. Clinton náhodou tento úrad zastáva. Teda *americký prezident* nie je osoba, ale niečo, čím nejaká osoba môže byť; úrad, ktorý môže *zastávať*. Pán B. Clinton a *prezident Spojených štátov amerických* sú dve rôzne entity. Koniec koncov, je všeobecne známe, že pán H. Ross Perot sa chcel stať *prezidentom Spojených štátov amerických*, nikto ho však neupodostrieva z toho, že sa chcel stať Clintonom.

To isté platí o *mojich hodinách*. Je to úrad alebo postavenie, ktoré môže zaujať jeden kus kovu teraz a nejaký iný kus kovu budúci týždeň, ktoré však nemôže byť s kusom kovu identické. *Moje hodinky* nie sú hmotným telesom, sú skôr niečím, čím toto alebo tamto teleso môže byť: je to *rola*. Ak použijeme priliehavý výraz Gilberta Ryla, môžeme povedať, že *moje hodinky* sú idiosynkretickou povahou [idiosyncratic character].³ V tejto povahe sú zahrnuté rozličné črty, ako napr. byť prístrojom na meranie času, patriť mi atď. O hmotnom telese, ktoré *má* alebo exemplifikuje [instantiates] tieto črty, môžeme povedať, že *stelesňuje* túto povahu, túto rolu, že *stelesňuje moje hodinky*. Náhodná skutočnosť, že toto teleso *stelesňuje moje hodinky*, však neznamená, že tieto dve entity sú jednou a tou istou vecou. Vzťah *stelesnenia* existuje medzi dvoma rôznymi entitami: kusom hmoty a rolou, hardwarom a abstraktným softwarom.

Nehovorí teda veta (1) skôr o tejto role, t. j. o úrade alebo postavení byť mojimi hodinami, než o kuse hmoty, ktorý ju náhodou *stelesňuje*?

Keď poviem, že (1) a vzápätí sa ma niekto spýta "O čom to vlastne hovoríš?", moja odpoveď "O mojich hodinkách" bude primeraná. Dokonale tým špecifikujem predmet môjho tvrdenia. Ak človek, ktorý sa ma pýta, nebude spokojný a dodá "No dobre, ale o ktorý konkrétny predmet ide?", neurobí tak preto, lebo moja odpoveď je neadekvátna či neúplná, ale preto, lebo odo mňa požaduje dodatočnú informáciu. Chce vedieť, ktorým konkrétnym hmotným telesom sú *moje hodinky*, lenže nepotrebuje to vedieť na to, aby pochopil, o čom je veta (1). Výraz "moje hodinky" je vyčerpávajúcou odpoveďou na otázku, o čom je veta (1). Je postačujúcim údajom o predmete vety (1) pre každého, kto rozumie po slovensky a vie, kto hovorí. Je však jasné, že táto odpoveď poukazuje na nejakú rolu, a nie na hmotné teleso. Takže sa tu celkom prirodzene natíska záver, že predmetom vety (1) je rola. To, o čom sa zmieňuje veta (1), je abstraktný úrad *mojich hodiniek*, a nie hmotné teleso, ktoré ho náhodou zastáva.

Tento záver je zdanlivo napadnuteľný dosť pochopiteľnou námietkou. Mohli by sme poukázať na to, že švajčiarski hodinári vyrábajú konkrétne hodinky, kusy hardwaru, a že abstraktné entity, akými sú roly, by sme márne hľadali medzi tovarom, ktorý sa vyrába vo Švajčiarsku. Z toho možno usúdiť, že ak veta (1) pripisuje vlastnosť byť vyrobený vo Švajčiarsku role, a nie hmotnému objektu, tak nemôže byť pravdivá.

Ale z tvrdenia, že veta (1) hovorí o role, vôbec nevyplýva, že táto veta pripisuje vlastnosť byť vyrobený vo Švajčiarsku tejto role. Námietka, ktorú sme uviedli, sa opiera o mylný predpoklad, že veta (1) by mala túto vlastnosť pripisovať role, o ktorej sa zmieňuje jej podmet "moje hodinky". Aby sme pochopili, že tento predpoklad je nesprávny, všimnime si najprv inú vetu, v ktorej sa dá analogická chyba objaviť omnoho ľahšie.

Uvažujme o vete

(2) Ján je sirota

a predpokladajme, že Jánovými rodičmi sú Tomáš a Mária. Nikto by nepovedal, že veta (2) je nielen o Jánovi, ale aj o Tomášovi a Márii. Treba si uvedomiť, že z vety (2) nevyplýva, že

(3) Tomáš a Mária zomreli.

Veta (3) zrejme vyplýva z konjunkcie vety (2) a vety "Tomáš a Mária sú Jánovi rodičia". Ale veta (2) je sama osebe evidentne logicky nezávislá od vety (3). Lenže čo iného by mohla veta (2) hovoriť o Tomášovi a Márii, ak nie to, čo veta (3)? Teda (2) nie je vôbec o Tomášovi a Márii.

Je však jasné, že veta (2) je logicky ekvivalentná vete

(4) Jánovi rodičia už zomreli.

Keďže byť sirota podľa definície znamená mať mŕtvych rodičov, vetu (4) môžeme jednoducho považovať za výsledok rozvinutia výrazu "sirota" vo vete (2). Takéto rozvinutie definovaného výrazu vo vete je čisto výrazová alebo stylistická záležitosť, ktorá nemôže ovplyvniť asertívnu silu vety. Nemôže mať nijaký vplyv na to, čo táto veta hovorí a čo o tom hovorí. Ak je to tak, potom je jasné, že ani veta (2), ani veta (4) nie je o Tomášovi a Márii.

Tu by však náš oponent mohol namietnuť rovnako ako predtým: mohol by sa spýtať, o kom inom sa teda vo vete (4) hovorí, že už zomrel, ak nie o Tomášovi a Márii?

Tejto námietke možno čeliť celkom ľahko. Vetu (4) môžeme prirodzeným spôsobom rozšíriť a tak získať vetu

(4') *Ktokoľvek* sú Jánovi rodičia, už zomreli.

Funkciou slovenských zámien "ktokoľvek", "čokoľvek", "kdekoľvek" a pod. je zdôrazniť, že sa nezmieňujeme o nijakých *určitých* entitách. Teda keď niekto povie "Ktokoľvek príde, bude vítaný", chce zdôrazniť, že nereferuje na nijakú určitú osobu.⁴ Nehovorí o nijakej určitej osobe, namiesto toho ponúka kvantifikáciu, ktorá prebieha celým univerzom. Podobne zámeno "ktokoľvek" vo vete (4') zdôrazňuje, že táto veta nereferuje na nijakú určitú dvojicu ľudí. Pravdivosť tejto vety nepredpokladá nijaké *konkrétne* osoby, iba *existenciu* dvojice nebohých, ktorí splodili Jána.

Veta (4) je ilustráciou všeobecného logického princípu, ktorý možno formulovať takto: veta, v ktorej sa hovorí, že výsledok vykonania určitej operácie má určitú vlastnosť, nie je o objekte, ktorý je výsledkom jej vykonania, ale o samej operácii. Napríklad, keď povieme, že $\cos 60^\circ$ je menší ako 1, nechceme povedať niečo o $1/2$, ktorá je $\cos 60^\circ$. Nechceme hovoriť o notoricky známom fakte, že $1/2$ je menšia ako 1. Skôr chceme povedať niečo o samej funkcii kosínus. O tejto funkcii, samozrejme, nepovieme to, že *ona sama* je menšia ako 1, ale že argumentu 60° priradí číslo menšie ako 1, *nech by to bolo akékoľvek číslo*. Je pravda, že ak $\cos 60^\circ$ má byť menší ako 1, určité číslo musí byť menšie ako 1, v našom prípade číslo $1/2$. Keď však povieme, že $\cos 60^\circ$ je menší ako 1, vôbec nereferujeme na $1/2$; z toho, čo sme povedali, nevyplýva, že spomedzi všetkých čísel práve $1/2$ je hodnotou, ktorú funkcia kosínus priradí argumentu 60° .

Podobne vo vete (4) hovoríme niečo o operácii, ktorá každej osobe priradí dvojicu ľudí, ktorí sú náhodou rodičmi tejto osoby. Samozrejme, veta (4) nehovorí, že *sama* operácia je mŕtva, ale že táto operácia priradí Jánovi dvojicu mŕtvych ľudí, nech je to hociktorá konkrétna dvojica. Veta (4) je nepochybne pravdivá, lebo umrela určitá konkrétna dvojica ľudí, a to dvojica pozostávajúca

z Tomáša a Márie. Keď však povieme iba to, že Jánovi rodičia sú mŕtvi, vôbec nereferujeme na Tomáša a Máriu; z tejto vety totiž vôbec nevyplýva, že spomedzi všetkých ľudí práve Tomáš a Mária sú Jánovi rodičia. Práve preto vete (4) môže dokonale porozumieť aj človek, ktorý ani len netuší, kto sú Jánovi rodičia.

V oboch prípadoch hovoríme o tom, aký *druh* entity získame, ak vykonáme nejakú operáciu, ale nešpecifikujeme, ktorá konkrétna entita to je, čiže *nereferujeme na túto entitu, nezmieňujeme sa o nej*.

Vetu (1) treba chápať tým istým spôsobom. *Moje hodinky*, *rola*, sú spôsob alebo metóda, ktorou sa vyčleňuje jeden materiálny objekt. Táto veta hovorí niečo práve o tejto metóde, nie o hmotnom objekte, ktorý náhodou vyčleňuje. Opäť však platí, že to, čo táto veta hovorí o tejto role, nie je nezmysel, že *sama* rola bola vyrobená vo Švajčiarsku, ale skôr to, že je stelesnená v nejakom hmotnom objekte, ktorý bol vyrobený vo Švajčiarsku, *nech by to bol ktorýkoľvek materiálny objekt*. Veta (1) je nepochybne pravdivá preto, lebo vo Švajčiarsku bol vyrobený určitý materiálny objekt. Keď však povieme iba to, že moje hodinky boli vyrobené vo Švajčiarsku, vôbec nereferujeme na tento objekt; z tejto vety totiž nevyplýva, že spomedzi všetkých hmotných telies práve tento objekt náhodou zaujal postavenie mojich hodínok. A práve preto môže celý obsah vety (1) pochopiť aj človek, ktorý nemá ani tušenia o tom, ktorý materiálny objekt je mojimi hodinkami.

2. VECI VERSUS ROLY

Intenzionálna logika sa od bežnejšieho extenzionalistického prístupu k logike líši práve tým, že rozpoznala a uznala rozdiel medzi vecami a rolami. Extenzionalizmus pramení v neschopnosti alebo neochote rozlišovať medzi vecami na jednej strane a postaveniami alebo úradmi, ktoré tieto veci zastávajú, na strane druhej. Extenzionalisti splyva konkrétny kus kovu s mojimi hodinami, čiže s úradom, ktorý tento kus kovu náhodou zastáva. Odmieta každý pokus rozložiť výsledný celok na jeho dve zložky.

Extenzionalista tým popiera niečo celkom evidentné, pretože rozdiel medzi vecami a rolami je obrovský a celkom zrejмый. V nasledujúcich úvahách (a) - (c) vynikne s mimoriadnou ostrosťou.

(a) Materiálny objekt (vec, jednotlivina) nemôže byť dvoma rôznymi materiálnymi objektmi. Majme dve rôzne hmotné telesá, povedzme hodinky *A* a kľúč *B*. Nie je mysliteľné, že by *A* bolo samým sebou a zároveň objektom *B*. Už taká myšlienka odporuje rozumu. Je však celkom bežné, že materiálny objekt *j* e dvoma alebo viacerými odlišnými rolami. *A* môže byť napríklad

mojimi hodinkami a zároveň najdrahšou vecou, ktorú vlastním. Je zrejmé, že moje hodinky a najdrahšia vec, ktorú vlastním, sú dve rôzne roly, v ktorých môže hmotný predmet vystupovať.

(b) Môže sa náhodou stať, že nič nie je danou rolou, lebo náhodou nijaká taká vec neexistuje. Ak je Ján bez hodínok, nič nie je Jánovými hodinkami. Nič čo len trochu podobné nemôžeme povedať o hmotnom telese. Bolo by nezmyselné povedať o hmotnom telese, že nič nie je týmto telesom, lebo toto teleso nemôže nebyť sebou samým.

(c) Hmotný predmet je z hľadiska všetkých fyzikálnych veličín vždy úplne určený: má presnú hmotnosť, presnú teplotu, celkom určitú chemickú stavbu atď. Na druhej strane, rola nemusí byť so zreteľom na fyzikálne vlastnosti určená; napríklad, do obsahu mojich hodínok - role, nepatrí presne určená hmotnosť, chemická stavba atď. Táto rola je do veľkej miery fyzikálne neurčená.

Treba však poznamenať, že v bodoch (a) - (c) sme ostrý kontrast získali za cenu určitej terminologickej nebanlivosti.

Body (a) - (b) sú zaťažené istou dvojsmyselnosťou slovesa "byť". Keď ho použijeme na to, aby sme sa zmienili o vzťahu dvoch hmotných telies (ako vo vete "A nemôže byť B"), vyjadruje toto sloveso *identitu*. Keď ho použijeme na to, aby sme sa zmienili o vzťahu medzi hmotným telesom a rolou (ako vo vetách "A môže byť mojimi hodinkami", "Nič nie je Jánovými hodinkami"), to isté sloveso vyjadruje celkom iný vzťah *stelesnenia* (druhé použitie tohto slovesa bolo pre zvýraznenie vytlačenej prestrkane). V prvom zmysle slovesa "je" (v ktorom vyjadruje identitu), nemá dokonca zmysel pýtať sa, či materiálny objekt je nejakou rolou, lebo tieto dve veci sú neporovnateľné entity celkom odlišného druhu.

Aj bod (c) sa opiera o istú dvojsmyselnosť. Keď povieme, že hmotné teleso je určené so zreteľom na hmotnosť, máme na mysli to, že existuje určitá hmotnosť, ktorú toto teleso má. Na druhej strane, keď povieme, že *mojim hodinkám* - role, chýba presné určenie hmotnosti, nemáme tým na mysli, že nemajú presnú hmotnosť. Rola, ktorú môžu zastávať hmotné objekty, nie je entitou, ktorá by mohla mať nejakú hmotnosť, či už presnú alebo vágnu. Ale určitá hmotnosť môže byť časťou toho, čo materiálny objekt musí mať, aby mohol obsadiť túto rolu: môže byť jednou z *náležitostí* [requisites] tohto úradu.⁵ Takže keď povieme, že úrad moje hodinky neobsahuje nijaké presné určenie hmotnosti, myslíme tým, že presná hmotnosť nepatrí medzi jeho náležitosti, čiže v rámci určitých hraníc pripúšťa, že ho môžu stelesňovať predmety rozličných hmotností.

Rozdiel medzi *mojimi hodinkami* - rolou - na jednej strane a jednotlivinou, ktorá je *mojimi hodinkami* na strane druhej, nie je teda v tom, že

jednotlivina oplýva určeniami a rola ich má iba niekoľko. Ak sa pridržiavame významu slovného spojenia "byť určený", podľa ktorého možno pravdivo konštatovať, že rola obsahuje určenia, povedzme, byť prístrojom na meranie času, byť v mojom vlastníctve atď., tak musíme povedať, že jednotlivina nemá nijaké netriviálne určenia, že je celkom neurčená.

Atribút byť prístrojom na meranie času je *neodmysliteľnou* súčasťou role, je pre ňu *podstatný*. Nemožno ju tohto určenia zbaviť a pritom zachovať tú istú rolu, lebo je zrejmé, že ak niečo neobsahuje vlastnosť byť prístrojom na meranie času ako neodmysliteľnú súčasť, tak to nemôže byť *mojimi hodinami*. Inými slovami, ak vlastnosť byť prístrojom na meranie času nepatrí medzi náležitosti nejakého úradu, potom tento úrad nemôže byť úradom mojich hodín.

Atribút byť prístrojom na meranie času nie je neodmysliteľnou súčasťou (v uvedenom zmysle slova) hmotného telesa, ktoré je náhodou mojimi hodinami. Tento kus kovu by mohol prestať mať tento atribút, a napriek tomu zostať tou istou jednotlivinou. Ak prerobím hodinky na kľúč, to, čo získam, je tá istá konkrétna vec, ktorú som mal na začiatku: všetko, čo urobím, je to, že zbavím túto vec niektorých jej črt a obdarím ju inými. Takže sama vec nemá vôbec nijaké vnútorné fyzikálne atribúty. V tomto zmysle môžeme povedať, že jednotliviny sú "číre individuá" a že sú "holé" a "bezfarebné".

Jednotlivina je entita, ktorá vstupuje do vzťahu exemplifikácie s vlastnosťami, ktoré jej náhodou prislúchajú, ale ona sama zostáva odlišná od každej vlastnosti a od každej množiny vlastností. Nie je holá v tom zmysle, že nemá vlastností, ale preto, lebo pre každú netriviálnu vlastnosť P , ktorú náhodou má, platí, že by ju mohla nemať a predsa byť tou istou vecou.

Vidíme teda, že medzi jednotlivinami a rolami existuje zaujímavá komplexnosť. Jednotlivina sa rigidne pridržiava svojej identity, ale je prístupná každému netriviálnemu atribútu: neexistuje nijaký netriviálny atribút, ktorý by nemohla mať. Rola sa na druhej strane rigidne pridržiava tých atribútov, ktoré ju utvárajú, ale je prístupná každej jednotlivine: neexistuje jednotlivina, ktorá by ju nemohla stelesňovať.

3. DVA PROBLÉMY A ICH RIEŠENIE

Lahko možno ukázať, že obtiažnosť a zdanlivá neriešiteľnosť mnohých "večných" filozofických problémov pochádza z toho, že nerozlišujeme jednotliviny a roly. V tejto kapitole stručne rozoberieme dva takéto problémy.

3.1. Individuové esencie

Prvý z týchto problémov možno formulovať týmto spôsobom. Uvažujme o ľubovoľnom objekte, povedzme o mojich hodinách. Tento objekt má množstvo rôznych vlastností. Jestvujú dôvody na rozlišovanie vlastností, ktoré má tento objekt iba náhodou a vlastností, ktoré nemôže nemať? Sú niektoré z jeho vlastností späté s týmto objektom tak tesne, že objekt, ktorému jedna z týchto vlastností chýba, by nemohol byť tým istým objektom?

Prívrženci názoru, ktorý je známy ako individuový esencializmus, odpovedajú kladne. Trvajú na tom, že každý objekt má *esenciu*, čiže súbor atribútov, ktoré robia tento objekt tým, čím je. Tieto atribúty nevyhnutne prislúchajú objektu, takže nie je možné, aby vec, ktorá nemá niektorý z týchto atribútov, mohla byť tým istým objektom.

Ako sme už uviedli, tento názor je triviálne pravdivý. Objekt nemôže nebyť napríklad sebou samým, takže triviálna vlastnosť byť totožný so sebou samým je preň v uvedenom zmysle esenciálna.

Tvrdenie esencialistu je však silnejšie ako tento názor. Tvrdí, že medzi vlastnosťami, ktoré sú pre objekt esenciálne, sú napríklad také netriviálne vlastnosti ako byť človekom, koňom alebo prístrojom na meranie času. O tejto poslednej vlastnosti napríklad tvrdí, že je pre moje hodinky esenciálna.

Toto tvrdenie je na prvý pohľad rozumné. Zdá sa nám celkom prijateľné, že moje hodinky *musia* byť prístrojom na meranie času, pretože predmet, ktorý by nemal túto vlastnosť, by sotva mohol byť mojimi hodinami. Vyzerá to tak, že esencialista má pravdu.

Predpokladajme však, že hodinky zanesiem k zámočníkovi a požiadam ho, aby z nich urobil kľúč. Zámočník mojej žiadosti vyhovie, roztaví ich a dá im tvar kľúča. O týždeň je kľúč hotový. Aký je teraz vzťah medzi týmto kľúčom a tým, čo bolo predtým hodinami? Je to tá istá alebo iná vec? Je to určite vec iného *druhu*. Je však kľúč, ktorý som si prišiel vyzdvihnúť k zámočníkovi, *numericky odlišný* od veci, ktorú som uňho nechal pred týždňom?

Esencialista musí odpovedať "áno". Kľúč nemôže byť tým istým objektom ako hodinky. Podľa jeho teórie zámočník *zničil* hodinky a vo svojej dielni *stvoril* numericky odlišnú vec. Esencialista musí tvrdiť, že zámočník mal do činenia s *dvoma* jednotlivinami, nie s jednou: prvou boli hodinky, ale táto jednotlivina prestala existovať a vznikla z nej jednotlivina numericky odlišná, kľúč. Takže konzistentný esencialista musí tvrdiť, že hodinky sa nedajú v striktnom zmysle slova prerobiť na kľúč, pretože podľa jeho teórie kľúč, ktorý vyrobil zámočník, nemožno považovať za bývalé hodinky prerobené na kľúč; je to numericky odlišná jednotlivina.

Lenže ak esencialista má pravdu, čo ma oprávňuje tvrdiť, že kľúč je mojím majetkom? Ak zámočník odmietne vzdať sa kľúča, aký argument môžem proti nemu použiť? Sotva ho môžem obviňiť z krádeže: kľúč mi neukradol, pretože tento objekt mi nikdy nepatril. To, čo som vlastnil, bola numericky odlišná jednotlivina - hodinky, ale tento objekt už neexistuje. Zámočník hodinky zničil, zbavil ich existencie; to však nemôžem použiť ako argument, pretože podľa esencialistovho výkladu som ho práve o to výslovne požiadal.

Tieto dôsledky esencialistického názoru sú však očividne absurdné. Je absurdné tvrdiť, že predmet, ktorý je náhodou hodinkami, prestane existovať, len čo prestane slúžiť ako prístroj na meranie času. Rovnako absurdné je popierať, že hodinky možno prerobiť na kľúč. Tým, že hodinky roztavíme a dáme im iný tvar, nezabavíme ich existencie: iba vytvoríme vec iného *druhu*, a to kľúč. A ak sú tieto hodinky moje, kľúč mi patrí z toho jednoduchého dôvodu, že ide o jednu a tú istú jednotlivinu.

Na svoju obranu esencialista pravdepodobne pripustí, že hoci hodinky a tento kľúč sú dve rôzne jednotliviny, sú tým istým kusom kovu. Pravdepodobne pripustí, že tieto dve jednotliviny sú tým istým kusom hmoty, ktorému sme dali dve rôzne formy: sú urobené z toho istého materiálu. Táto totožnosť materiálu tvorí spojovací článok, ktorým prechádza môj nárok na vlastníctvo z hodínok na kľúč.

Keď esencialista pripustí, že hodinky a kľúč sú tým istým kusom hmoty, ale rôznymi jednotlivinami, prezrádza tým, že nemá na mysli jednotliviny ako kusky hmoty, *holé* jednotliviny, ale jednotliviny zmiešané dovedna s určitými atribútmi. Ak esencialista trvá na tom, že v našom prípade s kľúčom a hodinkami ide o dva predmety, nehovorí o dvoch jednoduchých veciach, ale o dvoch *komplexoch*, z ktorých jeden je zložený z kúska hmoty a nejakých atribútov ako byť prístrojom na meranie času a druhý je zložený z toho istého kúska hmoty a nejakých iných atribútov, akým je napríklad vlastnosť byť nástrojom na otváranie zámkov.

Celý problém esencializmu vzniká preto, lebo nie sme schopní alebo ochotní rozložiť takéto komplexy na ich zložky. Atribút byť prístrojom na meranie času nie je pre tento kusok hmoty podstatný, pretože tomuto kúsku hmoty môže prislúchať nielen on, ale aj jeho opak - nebyť prístrojom na meranie času. Tento atribút je však podstatný pre *moje hodinky*, túto rolu. Esencialistovo chápanie jednotliviny je teda spojením dvoch pojmov - pojmu holého predmetu a pojmu roly. Esencialista pod jednotlivinou rozumie holú jednotlivinu spolu s rolou.

V tom tkvie celý problém esenciálnych a neesenciálnych vlastností jednotlivín. Problém sa vyparí, len čo odlíšime holé jednotliviny od rolí. *Nijaká*

netriviálna vlastnosť nie je pre jednotlivinu podstatná. Vlastnosť byť prístrojom na meranie času *musí* byť súčasťou *mojich hodínok*, tejto roly. *Moje hodinky* sú idiosynkretickou povahou a táto vlastnosť je jej zložkou: bez tejto vlastnosti by nemohla byť tou istou povahou. Ale jednotlivina, ktorá *má* túto povahu, exemplifikuje túto vlastnosť iba náhodou. Zámočník ju môže zbaviť tejto vlastnosti bez toho, že by zbavil svet tejto jednotliviny. Roztavením tejto jednotliviny a zmenou jej tvaru zamedzí zámočník tomu, aby tento predmet mohol stelesňovať rolu *mojich hodínok*, takrečeno ho vystrnadí z tohto úradu. Jednotlivina však prežije. Stane sa kľúčom, a tento kľúč patrí vlastníčkovi hodínok preto, lebo tieto hodinky a tento kľúč sú jednou a tou istou jednotlivinou.

3.2. Existencia

Druhý problém, o ktorom budeme uvažovať, sa vynára v súvislosti s pripisovaním a upieraním existencie veciam. Najlepší spôsob ako uviesť tento problém, je tento: môžeme zmysluplne poprieť existenciu nejakej veci?

Opäť sa zdá, že samozrejmá odpoveď je "áno". Kým niektoré veci ako Barbra Streissandová a The Empire State Building existujú, iné, ako Sherlock Holmes a môj nový Rolls-Royce, nie. Zdá sa, že existencia je len ďalšia vlastnosť, ktorú veci môžu mať, alebo ktorú môžu postrádať.

Ale keď poviem, že

(5) Sherlock Holmes neexistuje,

komu upieram existenciu? Sherlockovi Holmesovi, čiže nejakej osobe? Sotva. Ako je všeobecne známe, žiadna z osôb na tomto svete nie je Sherlock Holmes. Takže sa zdá, že tvrdením (5) upieram existenciu ničomu. To isté platí pre

(6) Môj nový Rolls-Royce neexistuje.

Spomedzi všetkých áut sveta ani jedno nie je mojím novým Rolls-Roycom. Takže (6) tiež upiera existenciu ničomu. Ak je to však tak, veta (5) je rovnocenná vete (6): tieto vety tvrdia to isté, pretože upierajú existenciu ničomu. To je, samozrejme, očividne absurdné. Neexistencia Sherlocka Holmesa a neexistencia môjho nového Rolls-Roycea sú evidentne dva úplne odlišné fakty.

Okrem iného, nie je vôbec jasné, ako by sme mohli stanoviť pravdivosť viet ako (5) a (6)? Pretože neexistencia môjho nového Rolls-Roycea je náhodný fakt: môj nový Rolls-Royce by predsa mohol existovať. No spôsob, ktorým zistíme, či nejaká vec má určitú empirickú črtu, spočíva v tom, že túto vec uchopíme a podrobíme ju pozorovaniu alebo empirickému testu. V prípade môjho Rolls-Roycea to však urobiť nemôžeme. Ak však Rolls-Royce *nemám*,

nemôžem ho uchopiť a podrobiť pozorovaniu alebo testu. Ak je teda neexistencia môjho nového Rolls-Roycea jednou z empirických črt tohto auta, nemožno ju zistiť.

Už sama myšlienka empirického existenčného testu, aplikovateľného na jednotliviny, ako sú osoby, budovy alebo autá, je čudná. Akému testu podrobíme Barbru Streissandovú alebo The Empire State Building, aby sme zistili či existujú? A keby taký test aj existoval, akému účelu by slúžil? Pretože prv než empirický test uplatníme, musíme uchopiť jednotlivinu, ktorá má byť testovaná. Keď sme však už nejakú jednotlivinu uchopili, nemá zmysel podrobiť ju existenčnému testu: už sme *zistili*, že táto jednotlivina je jednou z jednotlivín sveta. Ak jednotlivina nepatrí medzi jednotliviny sveta, nemožno ju uchopiť. Empirický test, ktorým by sme mohli rozhodnúť, či jednotlivé veci jestvujú, by teda bol úplne zbytočný: nikdy by nemohol viesť k negatívnemu výsledku. Je zrejme, že test tohto druhu nie je nijakým testom.

Z toho istého dôvodu, pojem existencie, aplikovaný na určité jednotliviny, nie je vlastne pojem. Tvrdiť o jednotlivine, že existuje, môže znamenať len to, že táto jednotlivina je jednou z jednotlivín sveta. Takéto tvrdenie nie je však nijakým tvrdením, pretože každá jednotlivina je nevyhnutne jednou z jednotlivín sveta. Myšlienka jednotliviny, ktorá nie je jednou z jednotlivín, je jednoducho nekoherentná.

Teda existencia nie je črta, ktorú jednotliviny môžu mať alebo postrádať. Ilúzia, že nejakej jednotlivine môžeme zmysluplne pripísať existenciu, pochádza z toho istého omylu, ktorý je zodpovedný za ilúziu o individuových esenciách: z toho, že sa nerozlišujú holé jednotliviny a roly. Jednotliviny sa nedelia na tie, ktoré sú jednotlivinami a na tie, ktoré nimi nie sú. Na druhej strane, roly sa delia na dve zaujímavé skupiny: na tie, ktoré sú stelesnené jednotlivinami sveta a na tie, ktoré stelesnené nie sú. Existencia je vlastnosť, ktorú majú roly prvej skupiny. Je to atribút, ktorý môžeme pripísať úradu, prístupnému jednotlivinám, a ktorý správne pripisujeme len vtedy, keď tá či oná jednotlivina skutočne zaujíma tento úrad. Moje hodinky existujú, čiže je taká jednotlivina ako moje hodinky. Ale tým som povedal niečo o *mojich hodinkách*, role, a nie o jednotlivine, ktorá ju stelesňuje. Môj nový Rolls-Royce neexistuje, čiže neexistuje žiadna taká jednotlivina ako môj nový Rolls-Royce. Tým sa však znovu hovorí niečo o *mojom novom Rolls-Royce*, o tejto role, nie o nejakej jednotlivine.

Hľadanie jednotliviny, o ktorej sa hovorí vo vete (6), je teda daromnou námahou. Táto veta nehovorí o nejakej určitej jednotlivine. Jej predmetom je skôr rola, úrad, ktorý môže obsadiť nejaká jednotlivina. Je samozrejme, že táto veta nehovorí o tomto úrade nezmysel, že tento úrad nie je jedným z úradov, ktoré existujú. Tvrdiť o nejakej role, že nie je jednou z rolí, nie je o nič menej

nekoherentné, ako tvrdiť o nejakej jednotlivine, že nie je jednou z jednotlivín. Veta (6) hovorí o úrade môjho nového Rolls-Roycea skôr to, že je to jeden z *neobsadených* úradov sveta. Záhada, ktorou sa zdalo opradené popretie existencie, mizne: lebo nie je nič záhadné na úrade, ktorý je neobsadený, alebo na povahe, ktorá nie je v skutočnosti stelesnená.

(pokračovanie)

Z anglického originálu preložil *Peter Dolník*. Text odborne zrevidoval a poznámky k prekladu napísal *Pavel Cmorej*.

POZNÁMKY

* Štúdia *Jednotliviny a ich roly* predstavuje úvodnú časť obsiahlej monografie *Introduction to Intensional Logic*, ktorú jej autor Pavel Tichý dokončil r. 1976, vtedy profesor University of Otago v Dunedine (Nový Zéland). P. Tichý svoju monografiu nepublikoval, ale časť, ktorú budeme uverejšťovať na pokračovanie v 1. ročníku *Organonu F*, vyšla v časopise *Zeitschrift für Semiotik* (Band 9, Heft 1 - 2, 13 - 50) r. 1987 pod názvom *Einzelndinge als Amtsinhaber* v preklade Arnolda Günthera. Upozorňujeme čitateľa, že túto časť svojej monografie P. Tichý napísal už r. 1973 a že vo verzii, ktorá bola podkladom pre preklad do nemčiny, urobil iba niekoľko drobnejších, nepodstatných zmien (za zmienku stojí prechod od nečasového chápania možných svetov v anglickom origináli k temporálnemu). P. Dolník prekladal Tichého štúdiu z anglického originálu. Jeho preklad, hotový už r. 1991, sme podrobili dôkladnej odbornej i jazykovej redakcii, pri ktorej prešiel mnohými zmenami (P. Dolník sa na nej nepodieľal, lebo je na dlhodobom študijnom pobyte v Austrálii). Prihliadali sme pritom aj na nemecký preklad A. Günthera a urobili sme úpravy zodpovedajúce Tichého zásahom do pôvodného textu pred jeho prekladom do nemčiny.

Autorovi state *Pavlovi Tichému* treba poďakovať za neoceniteľnú pomoc - ktorú nám poskytoval prostredníctvom E-mailu - pri preklade niektorých pasáží a termínov, *Táni Sedovej* za komparáciu s nemeckým prekladom a *Deziderovi Kamhalovi* za pripomienky a návrhy k prekladu, ktoré predkladal pri prepisovaní korigovaného prekladu. (Pozn. odb. red.)

¹ V anglickom origináli v tomto príklade vystupuje George McGovern a Richard Nixon. Pozri úvodnú poznámku o pôvode a vzniku Tichého štúdie *Jednotliviny a ich roly*. (Pozn. odb. red.)

² Výraz "úrad" má v slovenčine viacej významov. V tomto preklade znamená funkciu, ktorú vykonáva, plní, resp. môže vykonávať či plniť nejaká osoba alebo vec (pozri *Slovník slovenského jazyka*, IV. diel, s. 693, 2. význam). P. Tichý termín "úrad" neskôr explikuje ako istú funkciu v matematickom zmysle, ale predbežne ho používa v bežnom intuitívnom význame slova "funkcia", aký toto slovo má napr. vo výrazoch "funkcia prezidenta SR", "funkcia predsedu vlády SR", "funkcia prístroja..." a pod. Azda netreba zdôrazňovať, že "úrad" tu neznamená budovu. (Pozn. odb. red.)

³ Ryle, G.: *Systematically Misleading Expressions*. In: Flew, A. (ed.), *Logic and Language*. (First Series). Oxford 1951, 11-36. Pozri s.25.

[V slovenskom preklade Rylovho článku, ktorý vyšiel v zborníku *Filozofia prirodzeného jazyka* (Bratislava 1992, 35-54) sa výraz *idiosyncratic character* prekladá - na s.44 a inde - termínom *charakteristická vlastnosť*. (Pozn. odb. red.)]

⁴ Anglický termín "refer to" prekladáme výrazom "referovať na", zavedenom v zborníku prekladov *Filozofia prirodzeného jazyka* (Bratislava 1992, 250 - 251). Nezvyčajnú väzbu slova "referovať" s predložkou "na" zavádzame jednak preto, lebo význam slovenského "vzťahovať sa na" má k významu anglického "refer to" azda najbližšie (s predložkou "na" sa viaže aj významovo príbuzné sloveso "odkazovať"), jednak preto, aby sa referovanie na niečo neplietlo s referovaním o niečom. Referovať o niečom (o niekom) totiž znamená niečo o ňom konštatovať v jednej alebo vo viacerých oznamovacích vetách. Nevýrokové výrazy, ako napríklad "prezident USA" alebo "Zornica", v tomto zmysle slova nič nerefekujú, vzťahujú sa však na niečo, čiže referujú na niečo. Novotvar "referovať na" uprednostňujeme pred zaužívaným "vzťahovať sa na" okrem iného preto, lebo jeho derivátmi možno bez problémov prekladať odvodeniny anglického "refer to", ako sú napríklad "reference" a "referent". (*Pozn. odb. red.*)

⁵ Podľa *Slovníka slovenského jazyka* (II. diel, s. 252) náležitosť je patričná alebo potrebná vlastnosť, prípadne vec. P. Tichý charakterizuje náležitosť úradu či roly výlučne ako *vlastnosť*, bez ktorej objekt nemôže zastávať príslušný úrad. Objekt musí mať každú náležitosť úradu, ktorý zastáva či vykonáva. Azda nebude zbytočné zdôrazniť, že náležitosti úradu sú vlastnosti, ktoré neprislúchajú jemu, ale jeho predstaviteľovi. (*Pozn. odb. red.*)